उपयेमे भ्रमिं नाम तत्सुतौ कल्पवत्सरौ ॥")

वत्सरान्तकः, पुं, (वत्सरस्यान्ते कायति शोभते इति। कै+कः। यद्वा, वत्सरस्यान्तो नाशो यस्मात्।) फाल्गुनमासः। इति राजनिर्घण्टः॥

वत्सलः, त्रि, (वत्से पुत्रादिस्नेहपात्रे कामोऽस्यास्तीति। वत्स+"वत्सांसाभ्यां कामबले।" ५।२।९८। इति लच्।) स्नेहयुक्तः। तत्पर्य्यायः। स्निग्धः २। इत्यमरः। ३।१।१४॥ (यथा, भागवते। १।५।३०।
"ज्ञानं गुह्यतमं यत्तत् साक्षात् भागवतोदितम्।
अन्ववोचन् गमिष्यन्तः कृपया दीनवत्सलाः॥"
वत्सं लाति गृह्णातीति। ला+कः। वत्सकामुके च॥)

वत्सलः, पुं, (वत्स+लच्।) शृङ्गारादिदशरसान्तर्गतरसविशेषः। तत्पर्य्यायः। वात्सल्यम् २। इति जटाधरः॥ (अस्य लक्षणोदाहरणे तु रसशब्दे ज्ञातव्ये॥*॥ स्कन्दानुचरविशेषः। यथा, महाभारते। ९।४५।६९।
"वत्सलो मधुवर्णश्च कलसोदर एव च॥")

वत्सला, स्त्री, (वत्से कामोऽस्त्यस्या इति। लच्। यद्वा, वत्सं लातीति। ला+कः।) वत्सकामा गौः। इति हेमचन्द्रः। ४।३२७॥ (यथा, रामायणे। २।४३।१८।
"साहं गौरिव सिंहेन विवत्सा वत्सला कृता।
कैकेय्या पुरुषव्याघ्र बालवत्सेव गौर्बलात्॥")

वत्साक्षी, स्त्री, (वत्सस्याक्षीव गात्रचिह्नं यस्याः। षच् समासे।) गोडुम्बा। इति जटाधरः॥

वत्सादनः, पुं, (अत्तीति। अद्+ल्युः। वत्सानां अदनो भक्षकः।) वृकः। इति राजनिर्घण्टः॥

वत्सादनी, स्त्री, (वत्सैरद्यते प्रियत्वादिति। अद् ल्युट्। ङीप्।) गुडूची। इत्यमरः।२।४।८९॥

व(ब)द, इ ङ नुत्यभिवादयोः। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वा०-आत्म०-सक०-सेट्।) अभिवादो नमस्कारः। इ, वन्द्यते। ङ, वन्दते गुरुं लोकः। नमस्करोति स्तौति वा इत्यर्थः। इति दुर्गादासः॥

व(ब)द, ऐ वाचि। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वा०-पर०-सक०-सेट्।) ऐ, उद्यात्। इति दुर्गादासः॥ ("क्विपि संवत् दन्त्योष्ठत्वात् पक्षे सानुनासिको वकारः संव्वत् यस्तु मन्यते नायं संप्रसारिणो वदेः प्रयोगः किन्तर्हि वद स्थैर्य्य इत्यस्य ओष्ठ्यवकारादेः तन्मते मकारवदपि सम्वदिति वर्णदेशना।" इति मनोरमा॥)

वद, क वाक्सन्देशयोः। इति कविकल्पद्रुमः॥ (चुरा०-पर०-सक०-आत्म०-इत्येके-सेट्।) क, वादयति। सन्देशो वचनविशेषः। अयमात्मनेपदीत्येके। इति दुर्गादासः॥

वद, ञ ङ वाक्सन्देशयोः। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वा०-उभ०-आत्म०-इत्येके-सक०-सेट्।) ञ, वदति वदते। ङ, वदते। अयमात्मनेपदीत्यन्ये। इति दुर्गादासः॥

वदः, त्रि, (वदति वक्तीति। वद्+पचाद्यच्।) वक्ता। इत्यमरः। ३।१।३५॥

वदनं, क्ली, (वदन्त्यनेनेति। वद्+करणे ल्युट्।) मुखम्। इत्यमरः॥ (यथा, आर्य्यासप्तशत्याम्। २७६।
"दर्शनविनीतमाना गृहिणी हर्षोल्लसत्कपोलतलम्।
चुम्बननिषेधमिवतो वदनं पिदधाति पाणिभ्याम्॥"
लक्षणया अग्रभागः। यथा, सुश्रुते। १।७।
"त्रीण्यन्यानि (यन्त्राणि) जाम्बववदनानि त्रीण्यङ्कुशवदनानि षड्वाग्निकर्म्मस्वभिप्रेतानि॥"
वद+भावे ल्युट्। कथनम्॥)

वदनासवः, पुं, (वदनस्य आसवः।) अधरमधु। इति भूरिप्रयोगः॥

वदन्तिः, } स्त्री, (वद्+"वदेश्च।" इत्युज्ज्वल-
वदन्ती, } दत्तोक्त्या झिच्प्रत्ययः।३।५०॥ कृदिकारादिति वा ङीष्।) कथा। इति सिद्धान्तकौमुदी॥ विसर्गशून्यं वदन्तिपदं क्रियापदं भवति॥ (यथा, मनुः। १२।११५।
"यं वदन्ति तमोभूता मूर्खा धर्म्ममतद्विदः॥")

वदन्यः, त्रि, वदान्यः। इत्यमरटीकासारसुन्दरी॥

वदान्यः, त्रि, (वदति सर्व्वेभ्य एव दास्यामीति मनोहरवाक्यमिति। वद्+"वदेरान्यः।" उणा० ३।१०४। इति आन्यः।) बहुप्रदः। (यथा, रघुः। ५।२४।
"गतो वदान्यान्तरमित्ययं मे
माभूत् परीवादनवावतारः॥")
वल्गुवाक्। इत्यमरः। ३।१।६॥ (खनामख्यात ऋषिविशेषे, पुं। यथा, महाभारते। १३।१९।११।
"निवेष्टुकामस्तु पुरा अष्टावक्रो महातपाः।
ऋषेरथ वदान्यस्य वव्रे कन्यां महात्मनः॥")

वदामं, क्ली, फलविशेषः। वादाम इति भाषा॥ तत्पर्य्यायः। सुफलम् २ वातवैरिः ३ नेत्रोपमम् ४। अस्य गुणाः। उष्णत्वम्। सुस्निग्धत्वम्। वातघ्नत्वम्। गुरुत्वम्। शुक्रकारित्वञ्च। इति राजनिर्घण्टः॥ अपि च।
"वातादो वातवैरी स्यान्नेत्रोपमफलस्तथा।
वाताद उष्णः सुस्निग्धो वातघ्नः शुक्रकृत् गुरुः॥
वातादमज्जा मधुरो वृष्यः पित्तानिलापहः।
स्निग्धोष्णकफहृत् श्रेष्ठो रक्तपित्तविकारिणाम्॥"
इति भावप्रकाशः॥

वदालः, पुं, (वद+घञर्थे कः। वदेन वदनेन अलति पर्य्याप्नोतीति। वद+अल्+अच्।) मत्स्यविशेषः। वोयालि इति भाषा। तत्पर्य्यायः। पाठीनः २। इति त्रिकाण्डशेषः॥ हव्यकव्ययोस्तस्योपयोगित्वं यथा, मनुः।
"पाठीनरोहितावाद्यौ नियुक्तौ हव्यकव्ययोः॥"

वदालकः, पुं, (वदाल एव। स्वार्थे कन्।) पाठीनमत्स्यः। इति भूरिप्रयोगः॥

वदावदः, त्रि, (अत्यन्तं वदतीति। वद्+अच्। "चरिचलीति।"३।१।२३४। इत्यस्य वार्त्तिकोक्त्या निपातितम्।) वक्ता। इत्यमरः।३।१।३५॥

वधः, पुं, (हननमिति। हन्+अप्। वधादेशः।) प्राणवियोगफलकव्यापारः। तत्पर्य्यायः। प्रमापणम् २ निवर्हणम् ३ निकारणम् ४ निशारणम् ५ प्रवासनम् ६ परासनम् ७ निसूदनम् ८ निहिंसनम् ९ निर्व्वासनम् १० संज्ञपनम् ११ निर्ग्रन्थनम् १२ अपासनम् १३ निस्तर्हणम् १४ निहननम् १५ क्षणनम् १६ परिवर्ज्जनम् १७ निर्व्वापणम् १८ विशसनम् १९ मारणम् २० प्रतिघातनम् २१ उद्वासनम् २२ प्रमथनम् २३ क्रथनम् २४ उज्जासनम् २५ आलम्भः २६ पिञ्जः २७ विशरः २८ घातः २९ उन्मन्थः ३०। इत्यमरः॥ हिंसा ३१ घातनम् ३२ विदारणम् ३३ पिञ्जकम् ३४ पातः ३५ परिघः ३६ परिघातनम् ३७ कदनम् ३८ निवारणम् ३९ समाघातः ४० निर्गन्धनम् ४१ मारिः ४२ मारी ४३ उत्पातः ४४ मारकः ४५ मरकः ४६ मारः ४७ संघातः ४८। इति शब्दरत्नावली॥*॥ पुण्यप्रदवधो यथा,—
"एकस्य यत्र निधने प्रवृत्ते दुष्टकारिणः।
बहूनां भवति क्षेमं तस्य पुण्यप्रदो वधः॥
रुक्मस्तेयी सुरापश्च ब्रह्महा गुरुतल्पगः।
आत्मानं घातयेद्यस्तु तस्य पुण्यप्रदो वधः॥"
इति कालिकापुराणे २० अध्यायः॥
अपि च।
"कथं नु स्त्रीवधं कुर्य्यां महापातकिनामपि।
स्त्रीवधे तु महापापं यथा ब्रह्मवधे मुने॥
इति रामवचः श्रुत्वा विश्वामित्रस्तमाह वै॥
यस्यास्तु बहवो मासान् म्रियन्तेऽपि द्विजन्मनः।
न पापं विद्यते तेन न दोषा नृपनन्दन॥
यस्यास्तु निधनाद्राम जनाः स्युः सुखिनो भृशम्।
भवन्ति सततं तस्मात्तस्याः पुण्यप्रदो वधः॥"
इत्यग्निपुराणम्॥*॥
अपि च।
"नैकस्यार्थे बहून् हन्यादिति शास्त्रेषु निश्चयः।
एकं हन्याद्बहूनां हि न पापी तेन जायते॥"
इति वामनपुराणे ५५ अध्यायः॥*॥
"नाततायिवधे दोषो हन्तुर्भवति कश्चन।"
इति गीतायाः १।२६ श्लोकटीकायां स्वामी॥
पापजनकवधः प्रायश्चित्तशब्दे द्रष्टव्यः॥*॥
वधबन्धौ पूर्व्वकर्म्मवश्यौ यथा,—
"न कश्चित्तात केनापि बध्यते हन्यतेऽपि वा।
वधबन्धौ पूर्व्वकर्म्मवश्यौ नृपतिनन्दन॥"
इति वामनपुराणे ६२ अध्यायः॥*॥
पारिभाषिकवधो यथा,—
"वपनं द्रविणादानं देशान्निर्यापनन्तथा।
एष हि ब्रह्मबन्धूनां वधो नान्योऽस्ति दैहिकः॥"
इति महाभारते सौप्तिकपर्व्व॥
(वधप्रकारो वधित्वभेदादिकञ्च वधिन्निति शब्दे द्रष्टव्यम्॥)

वधकः, पुं, (हन्तीति। हन्+क्वुन्।"हनो वध च।" उणा० २।३६ इति वधादेशः।) वधकर्त्ता।